

В ИСТОРИЧЕСКА ПРОЕКЦИЯ. ОТ ПОЗИЦИИТЕ НА МАРКСИЗМА-ЛЕНИНИЗМА

СПИСАНИЕ „ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРЫ“ ПРЕЗ 1967 ГОДИНА

Виталий М. Озеров

1967 година е особена година в живота на съветското общество, на съветската литература. За нас петдесетгодишнината на Октомврийската социалистическа революция е и тържествен празник, и делови преглед на нашата работа, и определяне на нейните по-нататъшни перспективи. Пред изследователите на литературата са открити широки възможности за решаване на всички проблеми на художественото творчество в историческата проекция на полувековното развитие на новото изкуство, от изпитаните позиции на марксистко-ленинската научна мисъл. Това напълно се отнася до списание „Вопросы литературы“, което от месец април навлиза в единадесетата годишнина на своето съществуване. Всеки брой на нашето списание през 1967 г. ще се открива с голям раздел „Пред 50-годишнината на Октомври“. Но и всички други материали по един или друг начин са свързани с петдесетгодишния опит на общественото и културно строителство, на борбата за социалистически реализъм.

Разделът „Пред 50-годишнината на Октомври“ ще бъде открит с рубриката „Размисли за постиженията и перспективите“. Авторите на статиите, които ще се публикуват под тази рубрика, си поставят една цел: да обърнат внимание на някои характерни черти на социалистическото изкуство, които са се формирали и обособили съобразно неговото развитие и имат сега особено актуално значение, по съвременен начин да осмислят тези черти. По-специално разглеждат се такива теми, като художникът и народният живот (бр. 1, В. Озеров), комунистическата партийност на изкуството (бр. 2, Ю. Кузменко), съвременното разбиране на социалистическия реализъм (бр. 3, В. Шчербина), националното и интернационалното (бр. 4, Г. Ломидзе) и т. н.

Бихме желали всички материали на списанието, под каквато и рубрика да се печатат, да съчетават две качества: научна обоснованост и аргументираност, с която обикновено се отличава работите на историко-литературни теми, и остро чувство за съвременност, което по-често присъствува в „текущата критика“, в рецензиите и прегледите на нови книги. Нашият стремеж (уви — не винаги постиган!) — са истински боеви и наред с това научно издържани изследвания, в които се показват общите закономерности в процеса на развитието на съветската литература, а неговият съвременен етап се осмисля като органическо звено от тоя процес.

Може би тъкмо такъв подход към отделните проблеми ще даде възможност да се разберат и неувяхващите традиции, и качествено новите особености на съвременния етап. Ще се помъча да илюстрирам това с примери от проведените в списанието дискусии.

Дискуссионността е отличителна особеност на нашето списание. Неговите автори, в стремежа си да работят конструктивно, да поставят и решават нови въпроси, широко прилагат метода на колективното обсъждане. В редакцията редовно се събират „около кръглата маса“ белетристи, поети, драматурзи, критици, литературоведи, за да поговорят за интересуващите ги творчески и теоретически въпроси, за създаденото през литературната година, за новите произведения. Материалите от обсъжданията обикновено се печатат. Така стана и с дискусиите за характерните черти на литературата от последните години.

Тази тема беше централна в рубриката ни „Предконгресна трибуна“, която списанието поддържа във връзка с подготовката на IV Всесъюзен конгрес на писателите (публикувани са повече от 100 статии и писателски изказвания), а също и когато се обсъждаше работата през 1965 и 1966 година. Оживени спорове се поведоха около печатаната в края на 1965 г. статия на Ю. Кузменко „Към изворите на проблеми, конфликти и характери“ — в нея се критикуват творби, които не разкриват обективните исторически и социални обстоятелства, определящи поведението и начина на мислене на литературния персонаж. Участниците в дискусиите решително отрекоха всякакъв субективизъм и предвзетост в изкуството, опитите на някои писатели да представят мечтаното за съществуващо, да търсят ключ за действията и мислите на героите не в реалния живот, а в техните априорни добри или лоши подбуди, да обяснява характера чрез спецификата му.

На пръв поглед като че ли новите мисли придобиха актуалност поради това, че ставаше дума за определен обрат в литературното развитие. Не много отдавна се появяваха творби, в които промените в живота се разглеждаха в чисто емоционален план, а понякога и сензационно, обясняваха се твърде „приблизително“. Приятно ни е да отбележим, че повечето съветски писатели сега по-зряло и по-задълбочено започнаха да преценяват миналото и настоящето. И критиката отбеляза това. Тя отстоява изискването художниците да изучават задълбочено всички икономически, социални и психологически фактори на съвременността. Ако по-рано много писатели си представяха, че движението към новото общество е много леко, то днес, разбирайки по-добре сложността и противоречивостта на общественото развитие, те се стремят по-обстойно да разгледат неговото движение, по-внимателно да проследят перипетияте и перспективите на борбата.

На дискусиите за характерните черти на най-новата литература, горещо се спори по концепцията за литературното развитие, която изложи М. Кузнецов. Според тази концепция за съветската литература сега е особено показателен задълбоченият социален анализ на обективните закономерности на общественото развитие. Патосът на проникването в жизнената правда, стремежът на писателя да анализира цялата съвкупност от типични обстоятелства, съществени и за развитието на обществото, и за изграждането и изявяването на личността на героя — ето какво излезе на преден план в хода на дискусиите, като определен извод от творческите търсения на литературата. Основания за съответни изводи и за спорове дадоха такива произведения като „Еднодневка — от ден до пладне“ на В. Тендряков, „Прощавай Гульсары“ на Ч. Айтматов, „Разорванный рубль“ на С. Антонов, „Седмина в една къща“ на В. Сьомин, „Липяги“ на С. Крутилин, „Бабий яр“ на А. Кузнецов и др.

Този въпрос придоби голямо значение — защото става дума за художественото познаване на обстоятелствата и конфликтите на новото, социалистическото общество, в които писателите трябва да се ориентират по пресните следи на събитията. Участниците в дискусиите се замислиха и за нещо друго: как разбират художниците обществената активност на човека, няма ли опасност от

тенденция да се обясняват фаталистически неговите постъпки и подбуди от дадените условия, от които той не може „да излезе“? Във всеки случай такова обяснение за могъщата сила на обстоятелствата и ограничеността на човешките възможности прозвуча в статията на публициста А. Янов, която бе критикувана точно в тая насока от А. Караганов (двамата оперираха главно с анализи на филма „Председателят“).

Завързалият се възел от спорове не можеше да остане неразвързан, защото важно е не само да покажеш аналитическата насоченост на нашето изкуство, но и новият подход към героя, новата гражданска позиция на художника. Задълбочаването на аналитичността не изключва, а предполага засилена активност на персонажа, който възпелства историческите стремежи на обществото — това е белег на изкуството на социалистическия реализъм, то се подчерта на миналите дискусии и в редица публикувани статии в списанието на историко-литературни теми. Ние напомнихме, че от времето на Горки литературата обърна голямо внимание на човека-борец, преобразяващ средата и човешката природа. Буржоазната пропаганда се мъчи да докаже безперспективността на „социалистическия експеримент“ на това основание, че било невъзможно да се измени човешката природа. Съветската литература е едно от най-убедителните опровержения на тези несъстоятелни „прогнози“. Нейната история е правдив разказ за това — как хората на труда, преобразявайки обстоятелствата в бурите на революцията, в хода на социалистическото строителство преобразяват и самите себе си, станаха истински двигатели на историята. Всички си спомнят примери: „Разгром“, „Тихият Дон“, „Разораната целина“, „Хора от глухата провинция“, „Страна Муравия“. Смисълът на взаимоотношенията между човека и историческия процес добре изрази А. Фадеев в „Разгром“: в резултат на упорити духовни търсения Левинсон се научи да вижда „всичко така, както е“, за да може да измени действителността, „да приближи онова, което се ражда и което трябва да бъде“.

С това убеждение са проникнати и съвременните произведения, изобразяващи като положителни герои граждански активни борци, преобразователи на живота. Сега вниманието на литературата все повече се насочва към онези, които могат и искат активно да строят живота, творчески провеждат в живота принципите, провъзгласени от XXIII конгрес на партията. При това исторически и художествено правдиви изглеждат не онези герои, които вършат всичко, което е благоразумно, а онези, които разбират хода на икономическото и общественото развитие, въздействуват активно върху него и по тоя начин обективно отговарят на потребностите на историята.

Смятам, че трябва да приведа изводите, до които стигна в една от своите работи Л. Новиченко: „Анализиращият автор, анализиращият герой... Всичко това в най-хубавите произведения на днешната литература е непосредствено свързано с мащабността на идейния замисъл, със стремежа да се покажат решаващите белези на времето. Така че под аналитичност в тях трябва да разбираме усъвършенстване на художествения път към големи и плодотворни обобщения, отказване от безконфликтността, илюстративността, високопарния романтизъм, от опитите да се стигне до желания „синтез“, отминавайки добросъвестния и понякога труден анализ на реалната действителност“.

Трябва да признаем: далеч не всички автори постигат големи обобщения; остава реалната опасност от приковаващата, натуралистическа „истина на факта“, т. е. безстрастното описание на единичното, частното се получава именно поради недооценяване на типизацията, на идейната насоченост на произведението. Критикувайки в тая връзка повестта на В. Сьомин „Седмина в една къща“, М. Храпченко постави важен въпрос от общо значение — за стремежа на някои автори да избягват широкия поглед към живота, голе-

мите обобщаващи идеи. Както подчертава М. Храпченко, „тук трябва да се мисли не за връщане към илюстративността, а за възвръщане към оригинални идеи и творчески концепции, към по-широк поглед към света, което недостига между впрочем на много наши млади художници.“

Наличието на художествена концепция за живота — ето какво придава особено значение на литературната творба, в какъвто и маниер да е написана. Много се говореше за така наречената лирическа повест, за ролята на авторското „аз“ в редица белетристични и поетически книги. Естествено е да се види ръстът на самосъзнанието на личността, но естествено е и да се зададе въпросът: що за личност е тя, доколко тя е изразител на своята епоха, на своя народ. Вниманието на съветските читатели беше привлечено от бележката, която прави в тая връзка Пенчо Данчев в статията си „Лирическа летопис на двадесетилетието“. Струва ми се, авторът е свършено прав, когато не се ограничава с размисли за разкрепостяването на лирическото „аз“, но е на страната на онези произведения, в които зад образа на лирическия герой се чувства комунистическото отношение към света, стои богатият жизнен опит на автора. Това не е единствен пример на твърде точна постановка на аналогични проблеми от страна на наши български колеги. В статията на Стоян Каролев „Въпроси на психологическата характеристика“ не може да не обърнем внимание на изтъкването на връзката между художествената индивидуализация и идейната насоченост на произведението. Серioзни наблюдения има и в статията на Е. Каранфилов, публикувана в нашето списание в края на 1965 г. — „В порив към бъдещето“, в неговата работа „За героичното в живота и отражението му в съвременната проза“.

Опитът на братските литератури е интересно да се напомним още заради това, че се убеждаваш: теоретическите дискусии сега не носят вече умозрителен характер. Тези, за които говорих, са интересни в много отношения: литературната критика иска да проследи как патосът на социалния анализ се слива с хуманистическия патос на социалистическата литература, с изостреното внимание на писателите към нравствено-етични теми. Всестранно се разглежда въпросът за дълбочината на художествената типизация на новите явления в социалистическата действителност. Редица работи са посветени на познавателните и активно-преобразяващи функции на социалистическото изкуство.

Известно е, че за тези функции сега много пишат и спорят не само съветските изследователи. Но далеч не с всички становища можем да се съгласим. Някои са склонни да откъждестват реализма с копиране на външните белези на живота и отстъпват на модернистите правото на експеримент, творческата активност. Някои хора, близки до нас по политически възгледи, понякога също не взимат под внимание връзката на естетическото новаторство със социалните промени в света — връзка тънка, опосредована, но безспорна — и изобразяват естетическата активност като право на художниците, изобразяването и преобразяването на живота в изкуство, противопоставят познавателната и активно-преобразяваща функция на изкуството.

Позицията на списанието намери израз в статиите на онези наши автори, които са против тесните трактовки на реализма, против ограничаването му с образците на XIX век, но не се заеха с опита „да слеят“ реализма с модернизма. Тази позиция е против стремежите на някои теоретици да разглеждат творческата активност на художника откъснато от познанието му на обективната действителност, от реалните пътища за нейното преустройство в хода на класовата борба, на общественото развитие. А такава тенденция се прокрадва дори в известната книга на Роже Гароди. В нея историята на изкуството —

въпреки нейния действителен ход — се разглежда като „инвентаризация на окръжаващия свят“, без да се вземе предвид онова, което знаеш за него, като движение от точното копие към деформираната картина на живота, докато (едва в началото на XX век!) буржоазната естетика не е открила пътища за пресъздаване на живота от изкуството.

Ще трябва да се срещнем с такова подреждане на ударенията: изкуството не възпроизвежда света, творчеството не е познание. Анализирайки хода на литературното развитие, ние непрекъснато се убеждаваме в обратното: дълбочаването на познавателните възможности на изкуството служи като действена основа за изостряне чувствителността на художническото зрение, за осмислянето и „крилатостта“ на творческата фантазия. Не можем да се съгласим с теоретичите, които считат за новатори ония художници, които в стремежа си да постигнат „същността на нещата“ не само скъсват със „света на вещите“, но оставят настрана социалния опит на човека. Статиите, публикувани в нашия раздел „Проблеми на теорията“, материалите от теоретическите „срещи около „кръглата маса“ на списанието излизат от това, че именно този опит, довел до тържеството на социалистическия строй, има нужда от дълбоко естетическо домогване, което на свой ред дава тласък на мечтата, фантазията и активността на художника.

В статиите на А. Мясников „Отражение и преобразование“, на Н. Гей и В. Пискунов „Активността на изкуството“ се съдържат важни според нас съображения, които опровергават опростенческия възглед за теорията на отражението като някакво огледално възпроизвеждане на видяното. С обилен фактически материал авторите доказват, че в основата на ленинската теория на отражението стои материалистическото положение: образното познание на света обогатява хората с познание за обективната действителност и същевременно служи на целите за практическо преобразяване на света: реалистическият художествен образ не просто отразява обективната реалност, той навлиза в нея, той обладава собствена естетическа реалност. Изкуството и възпроизвежда и пресъздава действителността, то разкрива типичното в живота и съпоставя съществуващото с идеала на художника; сътворената художествена реалност на свой ред оказва обратно влияние върху обществото, то, според Ленин, обогатява чувството, ума, волята на хората, пробужда у тях художника. Ето защо марксистко-ленинската естетика неизменно се бори и срещу буржоазния субективизъм, и срещу натурализма, и срещу теориите за „автономността“ на изкуството от живота, политиката, и срещу игнорирането на неговата специфика.

Тук се проявява връзката на ленинската теория на отражението с ленинското учение за партийността. Комунистическата партийност е враждебна на субективизма, защото помага на художника да види и разкрие жизнената правда, противоречията на действителността и да търси идеал, който съответствува на действителните стремежи на обществото, т. е. обективно необходим и възможен. „Партийността на класата, на която е съдено да построи бъдещето — казва Луначарски — възпитава зоркост и безстрашие и е единствената форма на истинската обективност.“

Тези проблеми са актуални във всяко отношение. Ролята на литературата и изкуството в обществото, изкуството и политиката, историческото съдържание на понятието партийност, организационното и идеологическото въздействие на партията върху художествената интелигенция, отношението към другите творчески методи, към различните теории на хуманизма — целият този комплекс от въпроси интересува нашето списание. Те се решават от авторите както в чисто теоретически, така и в историко-литературен аспект. Вече са публикувани и се подготвят за печат статии за културната революция в Съвет-

ската страна, за ленинската борба против пролеткултовските теории, за правилното отношение към интелигенцията, към културното наследство, за литературните дискусии през 20-те и началото на 30-те години, за преодоляването на формалистическата и вулгарно-социологическата методология и т. н. Към това трябва да се прибави и серията замислени и вече осъществени проучвания, посветени на творчеството на отделни писатели, а също и цикъл писателски изказвания, включени в посочения раздел „Пред 50-годишнината на Октомври“. Тези изказвания ще се печатат под общата рубрика „Разказват писателите“. Тя е въведена от първия брой на юбилейната година и ще продължи с оглед видните съветски писатели да могат, съблюдавайки хронологическата последователност, да разкажат за основните етапи на нашето общество и литературно развитие. На страниците на списанието ще може да се прочете за живота и дейността на съветските писатели в дните на октомврийския прелом (бр. 1, В. Бил-Белоцерковски), в началото на 20-те години (бр. 2, Ю. Смолич), през време на първите петилетки (бр. 3, А. Безименски), в началото на 30-те години (бр. 4, Н. Тихонов) и т. н. Авторите възпроизвеждат обществената обстановка, очертават литературния живот, формирането на новия тип писател — деен участник в социалистическото строителство, чиято политическа и естетическа активност се изразява в утвърждаването на новия социален строй, в стремежа му да бъде борец за делото на партията, пионер на новото изкуство.

Историческият опит, изнесеното от самите писатели на свой ред потвърждава онези изводи за ролята и мястото на художника в социалистическото общество, до които се стига в дискусиите по теоретически проблеми, по въпросите за развой на съвременната литература. Както може да се види и от публикациите в „Литературна мисъл“, от съобщението за теоретическата конференция в Съюза на писателите в България, посветена на партийната политика в областта на литературата, от статията в унгарското списание „Таршадамли семле“ — „Ролята на литературата и изкуството в нашето общество“ и от други материали, тези проблеми живо интересуват обществеността на всички социалистически страни. Струва ми се, че в тяхната трактовка имаме нещо много общо и преди всичко — разбирането на една съществена закономерност в развитието на изкуството при условията на социализма: неговата активно-преобразяваща роля се засилва, мисията на художника придобива особено значение, а това на свой ред повишава отговорността на художника за творческия труд, за състоянието на обществото. Не случайно и в съветския и в българския печат книгата на Роже Гароди „Реализъм без брегове“ беше критикувана и от теоретици, и от писатели, между тях и от Г. Джагаров. Неслучайно в нашите редове никой не споделя становището за задължителната опозиционност на художника при всякакви исторически условия, включително и в епохата на социализма.

Между това в чуждестранния печат и досега се натъкваме на мнението, че изкуството трябвало непременно да бъде в опозиция на съществуващото общество. Затова то е самостоятелно, активно, защото отрича устоите и критикува морала на който и да било социален строй. Както неотдавна заяви известният италиански литературатор Алберто Карочи „културата винаги се намира „в опозиция“ в този смисъл, че културата представлява критическо осъзнаване на действителността...“

Нашето списание счита, че този въпрос е достатъчно сериозен и неведнъж се е занимавало с него. Ние подчертаваме, че в експлоататорското общество опозиционността на прогресивното изкуство, което защитава интересите на народа, е исторически обяснима, оправдана и абсолютно прогресивна. Но, основавайки се на историческите факти, на теоретическите положения, ние не сме съгласни

с онези, които мислят, че и при социализма художникът трябва да бъде в опозиция на държавата. Не е нужно дълго да се опровергава това предубеждение, като се има предвид, че нашата държава е народна. По-полезно е да се изясни друг въпрос: как при новите условия художникът да изпълни по-добре своята бойна активна роля? И тук отново се връщаме към онова, за което говореха участниците в дискусиата за своеобразието на най-новата литература. Тази роля задължава писателя дълбоко художествено да изследва живота, да проявява инициативност при поставянето на злободневните въпроси на съвременността, да чувства своята отговорност при решаването на тези проблеми. С такива качества се отличават най-хубавите произведения на съветската класика, цялото творчество на Горки и Маяковски, произведенията на М. Шолохов, на К. Федин, Л. Леонов, Н. Погодин и др. През последните години се появиха нови талантиливи творби, написани в духа на онези традиции, силни и с критиката на недостатъците, и по-специално със стремежа делово да се ориентират във всички обстоятелства на съвременния живот, художествено да разкрият перспективите на развитието. Какво представлява напр. бурното развитие на очерковата литература, като се почне от произведенията на В. Овечкин до дневниковите книги на Е. Дорош. Животът на селския район в централните области на Русия, станал предмет на художественото изследване на Е. Дорош, е видян от различни страни и без всякаква лакировка. В дневниците доминира интонацията на заинтересовано търсене най-хубави начини за подем на селската икономика. Е. Дорош въвежда умни и находчиви работници, които още не са постигнали всичко, но които внимателно и всестранно анализират целия комплекс задачи, които поставя действителността.

Както се убеждаваме от много примери, най-добре изпълнява своята роля писателят, който не стои „настрана от живота“, не се кичи с тогата на опозиционер, а енергично се бори за утвърждаване на високи духовни ценности, за социалистически начин на живот и се бори, а не се примирява с всичко, което пречи за укрепването на тоя начин на живот, поддържа всичко, на което принадлежи бъдещето. Всякакви опити да бъде „независим“ от партията в социалистическото общество са вредни за делото, пагубни за таланта. От тази обществено-естетическа позиция на страниците на нашето списание се отхвърлят както тенденциите за самоцелно разобличение, естетско безразличие и фалшива „неутралност“ на художника, така и повърхностната описателност в изкуството. Съветската критика и теория не могат да игнорират безспорният факт: очиствайки нашия творчески метод от догматическите наслоения, Комунистическата партия премахна препятствията, които пречат да се прояви активното начало на социалистическия реализъм, създаде нов подем на този творчески метод. Социалистическият реализъм показвайки хората, намерили действителни възможности за социално освобождение, предизвиква у читателя чувство на боева активност, за разлика да кажем, от екзистенциализма, който вижда пътя към вътрешната свобода на човека в изолирането му от реалните обществени връзки.

Изобщо проблемите на социалистическия реализъм се обсъждат непрекъснато от литературната и научна общественост в Съветския съюз, разглеждат се на страниците на вестниците и списанията, включително и на сп. „Вопросы литературы“. В сравнително неголяма статия не могат да се обхванат всички аспекти на тези обсъждания. Но не можем да не споменем, че сега видимо се усили интересът към проблемите на социалистическия реализъм; конференцията в Института за световна литература „А. М. Горки“, която се състоя през ноември миналата година, се провеждаше при препълнена зала.

Второ, бих искал да обърна внимание на самия характер на обсъжданията: социалистическият реализъм се разглеждаше не като сбор от постулати, а

като живо, развиващо се явление, което трябва да се изследва в съвременната му изява и не изолирано от цялата литературна практика, а във взаимоотношение с другите творчески методи и направления. Ако по-рано се обръщаше особено внимание на гносеологическите проблеми, на идеологическите основи на новия творчески метод, то сега, наред с това изследователите се опитват да разкрият дълбоко художествените основи на социалистическия реализъм. Проведен бе разговор за поетиката на социалистическия реализъм (впрочем това е тема на специално изследване, подготвяно от колектив учени към Института за световна литература). Прозвучаха призови по-добре да се изучава естетическото своеобразие на нашия творчески метод и не схоластически, а във връзка с общото развитие на живота. Един от участниците обърна внимание: да не забравяме, че новите области на човешкия живот, които преди не се считаха естетически, стават такива вследствие усвояването им от изкуството; така, новата дума на социалистическия реализъм е политическото като естетическа категория. И още веднъж с удоволствие ще напомня, че всички тези проблеми интензивно се разработват и от нашите български приятели. Със световна известност се ползват трудовете на акад. Тодор Павлов. Съветските специалисти с благодарност посрещнаха в Москва издаването на сборника „Естетика и литература“, в който са публикувани съдържателни трудове за социалистическия реализъм на Т. Павлов, Л. Стоянов, В. Колевски, изследването на П. Зарев „Стил и личност на художника“. И нашето списание напечата статия от П. Зарев на подобна тема. Публикувахме и рецензия за неговия труд „Панорама на българската литература“.

Както трудовете на българските и други чуждестранни учени, така и материалите от проведените у нас дискусии свидетелствуват колко значителен е постоянно поставящият се въпрос за богатството и многообразието на социалистическия реализъм. Богат материал за съответни изводи ни дава изучаването на многонационалната съветска литература, опита на чуждите литератури. Явно догматична е представата, че социалистическият реализъм бил някакво универсално „наднационално изкуство“. При характеризиране възникването и развитието му, сега обязательно се налага да се вземат предвид националните традиции, формиралите се във всяка страна художествени системи. Но това съвсем не облекчава задачата на изследователите: предстои им детайлирано изучаване на международния опит на развитието на социалистическия реализъм.

Той съдържа и много общо, и много различно, своеобразно, което беше показано в бр. 12, 1965 г. на сп. „Вопросы литературы“. В този брой, изцяло посветен на литературите на социалистическите страни 60 писатели и критици от братските страни споделиха свои мисли (между тях Е. Каранфилов, И. Волен, М. Исаев, В. Петров, П. Зарев). В резултат от обмяна на мнения се изясни единството в основните позиции и същевременно недостатъчното познаване на специфичния взаимен опит. Ползувам се от случая да отбележа: тази празнина започва постепенно да се запълва. На ноемврийската конференция в ИМЛИ бяха разгледани два съдържателни доклада: на Н. Балашов и И. Бернщайн „Развитие на реализма в литературите на европейските социалистически страни на съвременен етап“ и на Т. Балашова „Пътища за търсене на социалистическо изкуство в капиталистическите страни“. Списание „Вопросы литературы“ ще публикува през 1967 г. редица статии за литературите в света, на тази тема ще пожелаят да се изкажат и чуждестранни литературатори.

На дневен ред е разговор за световното значение на социалистическия реализъм, за неговото взаимоотношение с всички творчески методи и направления. На ноемврийската дискусия В. Щербина подробно говори по въпроса

че насочването към полувековния опит на изкуството, родено от Октомври, диктува крупни мащаби в решаване проблемите на литературата, измеренията на нейното минало и настояще, утвърждава необходимостта да се разглеждат всички основни художествени явления в контекст със световните процеси, обусловени от революцията. Само такава широта на теоретическия кръгзор отговаря действително на световното значение на нашето изкуство — нов етап в художествения процес на съвременното човечество. Оттук и редица изисквания: в цялата му пълнота и сложност, без да се премълчават противоречивите явления, да се изследва процесът на развитие и утвърждаване на новия творчески метод; да се решат насъщните проблеми на този метод въз основа на целия световен опит, като се вземат предвид „вечните“ и „общочовешките“ въпроси в развитието на изкуството (правдивост, новаторство, съвременност, мисията на художника и т. н.); да се види и общото движение на метода, и творческото развитие на писателската индивидуалност — и т. н. и т. н.

Както твърди В. Шчербина, сега във връзка с развитието на социалистическото изкуство, неговото разгръщане и обогатяване, много по-широко стана реалното съдържание на понятието социалистически реализъм. Представа за него стана по-обемна, доколкото в нея влизаха и влизат нови художествени ценности. Те носят със себе си свои познавателни и естетически открития, които активно въздействуват върху нашите исторически и теоретически възгледи. Участниците в конференцията посочиха цяла редица нови черти, които сближават литературите на европейските социалистически страни: задълбоченото разбиране значението на човешката личност, повишеният интерес към проблемите на морала, не само конфликтите с врага, но и конфликтите в човешкото съзнание; нарасналата роля на репортажа в изследването на обществените проблеми: засилване на интелектуалното начало в литературата и т. н. Трябва ли да изтъквам, че не е достатъчно само да се изброят тези черти — нужно е те да бъдат дълбоко анализирани, да се стигне до големи теоретически обобщения. Тук се открива поле за изследователска работа.

Много още предстои да бъде направено, за да се разкрият научно взаимоотношенията на социалистическия реализъм с другите методи. На ноемврийската дискусия, а също и в подборката, направена от нашето списание под наименованието „По-задълбочено да изучаваме теорията на социалистическия реализъм“ (1966, бр. 10), решително бяха отхвърлени философията и естетиката на декадентството, модернизма, формализма. Не може и дума да става за някакво „съжителствуване“ с тях, идейната всеядност е чужда на природата на социалистическия реализъм, което е народно и партийно изкуство. На социалистическия реализъм е чужда — заявиха много другари — и догматическата ограниченост. Както се изтъкна при обсъжданията в редакцията, социалистическият реализъм критически усвоява от изкуството на миналото всичко хубаво, което са създали художниците-романтици, класиците на стария натурализъм и художниците-импресионисти. Ние не си затваряме очите и за това, че дори в теченията, които са ни чужди, се съдържат понякога плодове на творчески търсения, които излизат извън рамките на съответните доктрини. Нужно е обективно да се анализира творчеството на противоречивите съвременни художници, борба за тях, използването на онова ценно, което е налице у тях (като примери бяха посочени „театъра на абсурда“, прозведенията на Артур Адамов). Хубаво е да напомним думите на Йоханес Бехер, че не бива да се счита декадентски тези, които грешат и се заблуждават, че враждебният на реализма лагер трябва не да се попълва, а да се изтощава. Модернизмът е също твърде пъстро явление — неправилно би било да не се забележат известни отсенки в него, да не се опитваме да влияем на тези, за които има смисъл да се борим. Отделно нещо е, че ние нямаме ни най-малко

право да се отказваме от своите принципи. В. Сучков поставя много остро този въпрос в редица свои работи — той се спря по-специално на тях в статията си, публикувана във „Вопросы литературы“ (бр. 6, 1966).

Животът показва каква острота придобива и борбата срещу „теорията“ на съвременните догматици. Като тълкуват сектантски партийността и народността на творчеството, те направено се отказват от спецификата на изкуството, отхвърлят критерия за художествеността и са готови „да отменят“ както културата на миналото така и висшите образци на социалистическия реализъм.

Нападките срещу социалистическия реализъм „отляво“ и „отдясно“ не са нещо ново. Съществено е при разобличаването им да имаме позитивна научна концепция за социалистическия реализъм като метод, роден от нова епоха, явление сложно, разгърнато, вписано в световния литературен процес, продуктирувано от спецификата в развитието на националните култури.

Ако се съгласим, че това движение е и вътрешно сложно, можем да разберем критиците и литературоведите М. Пархоменко, У. Фохт, Е. Тагер, които поставят въпроса: може ли вътре в социалистическия реализъм да съществуват различни творчески методи: романтизъм, критически реализъм? Г. Ломидзе, Б. Бурсов, Д. Затонски и не само те, не са съгласни с концепцията за паралелното съществуване в съветската литература на критически и социалистически реализъм, смятат, че по-вярно е да се говори за допирни точки между критическия и социалистическия реализъм, за преходни явления, без да се заличава при това границата между двата метода. С една дума, предмет за спорове има и те явно ще продължат, за да бъде намерена истината по този принципиен въпрос. Но във всеки случай, струва ми се, много сериозна е бележката, направена в заключителното слово на ноемврийската дискусия от Л. Новиченко — автор на прекрасния доклад „Проблемата за творческата позиция на писателя и някои черти на съвременната литература“. Според него социалистическият реализъм като теоретическо понятие е значително по-широко от онези течения и направления, които познаваме от историята и от съвременното състояние на световната литература. Социалистическият реализъм предполага марксистки историзъм в подхода към всяко явление — това е един от неговите определящи признаци; той обединява в периода на велико историческо творчество и романтиците, и представителите на други направления. Защо да се отказваме от понятието социалистически реализъм като единен метод? Та нали от единството на политическите и миросгледните позиции на художниците произтича и другото единство — общите естетически принципи, обхващащи писателите, които принадлежат към различни стилове течения.

Спорове... Спорове... Някога призовавахме да се организират творчески дискусии, а сега те станаха ежедневна форма на научния живот. И време е да се замислим как да се направят дискусии по-резултатни.

Нашата редакция така именно разбира своите задачи: Теоретическите и историко-литературните изследвания, статии за съвременната съветска и чуждестранна литература, писателските размисли за майсторството — всичко, което се публикува в списанието, трябва да предвижда мисълта напред. А това се удава на онези автори, които не се задоволяват само с критика на своите опоненти, но развиват своя програма, свой възглед. Не е беда, ако темата не е изчерпана докрай, ако някъде са допуснати неточности. По-нататъшните обсъждания на въпроса ще помогнат да се задълбочи той, нужно е само всички участници да се чувствуват дейни строители на комунистическата култура.

Строителството на тази култура продължава вече петдесет години. И ние сме уверени, че опитът на героичните десетилетия ще ни помогне още по-смело и по-бързо да вървим напред.